

THOMAS NÄGLER

AȘEZAREA
SAȘILOR
ÎN
TRANSILVANIA

Ediția a doua

În românește de
ANAMARIA HALDNER

EDITURA KRITERION
București, 1992

CUPRINS

<i>Prefață la ediția a doua</i>	5
1. Introducere. Izvoare și istoriografie	6
2. Germania în secolele X — XIII	12
3. Așezarea germanilor în estul Europei	39
4. Originea sașilor din Transilvania	73
5. Transilvania din secolul al X-lea pînă în secolul al XIII-lea	104
6. Desfășurarea colonizării în Transilvania	127
7. Graiuri, toponime, numele <i>Sachsen</i> și <i>Siebenbür-</i> <i>gen</i>	174
8. Consecințe: economia, stratificarea socială, siste- mul administrativ.	204

ANEXE

Note	231
Lista abrevierilor	257
Bibliografie selectivă	258
Indicele localităților	262
Proveniența ilustrațiilor	271

5. TRANSILVANIA DIN SECOLUL AL X-LEA PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XIII-LEA

Istoria Transilvaniei ca țară-gazdă intră, pentru perioada dinaintea și din timpul colonizării, în sfera cercetării noastre. Trebuie examinat de asemenea, ca spațiu istoric, întregul teritoriu de colonizare germană din estul Europei centrale. În capitolul de față vom examina întreaga istorie a Transilvaniei în evoluția ei, fără a implica participarea săsească la istoria provinciei. Ne vom referi la aceasta din urmă numai în măsura în care va fi nevoie pentru înțelegerea istoriei celorlalți locuitori.

Arheologii și istoricii români ai evului mediu timpuriu plasează încheierea procesului de asimilare a triburilor slavilor de răsărit și de sud de către populația autohtonă, aparținând romanității orientale, în secolul al VIII-lea. Prin această asimilare s-a încheiat procesul de formare a poporului român.

Istoria romanității orientale, adică mai ales aceea a romanilor din Dacia, a generat, de la sfârșitul secolului trecut, dezbateri aprinse, care au degenerat adesea în polemici neprincipiale, contribuind foarte puțin la clarificarea acestei probleme. Discuția a fost deschisă în anul 1871 de către istoricul austriac Robert Roesler, care, crezând că pornește de la izvoare autentice, a pus în cele din urmă în circulație teze istorice nefundamentate¹. Concepția lui Roesler și a aderenților săi conține în esență patru teze: 1. Exterminarea aproape totală a dacilor de către romani la începutul secolului al II-lea e.n. (în timpul războaielor din anii 101 — 102 și 105 — 106); cu toate acestea 2. imposibilitatea asimilării lingvistice a dacilor de către romani în cei aproximativ 165 de ani (până la părăsirea provinciei în anul 271 sau 274); 3. plecarea tuturor romanilor (la 271 sau 274) în sudul Dunării; și 4. colonizarea Daciei de către români, care și-ar avea originea în sudul Dunării, spre sfârșitul primului mileniu.

Cercetarea arheologică și istorică a infirmat, de la publicarea tezelor lui Roesler, toate aceste teorii, chiar dacă unele probleme de detaliu ale evoluției poporului român pe

teritoriul României nu au fost încă suficient clarificate, mai bine zis chiar dacă mai există divergențe de păreri. Tezele lui Roesler sînt, de la prima privire, atît de radicale și de totalitare, încît pot fi eliminate în esența lor ca anistorice.

Urmărind prin intermediul izvoarelor antice drumul legiunilor de sub comanda lui Traian, constatăm că romanii nu au avut posibilitatea de a-i extermina, nici măcar parțial, pe daci; apoi un asemenea lucru nu putea în nici un caz constitui obiectivul lor. Numeroase așezări dacice ca cele de la Slimnic, Șura Mică etc. au continuat să existe și în secolele II și III; cultura lor materială reflectă simbioza daco-romană.

Se știe că, în toate provinciile cucerite de ei, romanii au reușit să romanizeze, în ceea ce privește limba și civilizația, locuitorii autohtoni. Pentru aceasta era nevoie de mai puțin de 150 de ani, excepție făcînd, desigur, regiunile ocupate numai temporar. Răspîndirea inscripțiilor romane nu este mai puțin densă în Dacia decît în Gallia, Hispania sau în alte provincii². Procesului de romanizare i-au rezistat, în mod firesc, numai populațiile influențate de greci. Monedele, ca și celelalte obiecte datînd din secolele IV și V, descoperite în nordul Dunării, dar mai ales așezările rurale cu ceramică prelucrată după tradiții romane nu atestă numai romanizarea, ci și continuitatea populației daco-romane după 274 e.n. Emigrarea întregii populații a Daciei romane în timpul repetatelor invazii ale goșilor și carpilor din Moldova nu ar fi fost posibilă; se mai adăugă și realitatea că, așa cum s-a întîmplat și în alte provincii, anumite pături ale locuitorilor preferau dominația „barbară” celei romane.

Populația romanică a Daciei, care după părăsirea provinciei n-a mai fost menționată timp de cîteva secole în izvoarele scrise, nu a dispărut de fapt, căci descoperirile arheologice, acoperind perioada dintre secolele IV și X, atestă prezența culturii materiale a autohtonilor daco-romani, ca și a aceleia aparținînd popoarelor migratoare; adesea aceste culturi s-au influențat reciproc³. Pe de altă parte, imperiul roman de răsărit a încercat în repetate rînduri, tocmai datorită poziției strategice a Daciei, să reintre în stăpînirea malului stîng al Dunării, ca de pildă în timpul lui Constantin cel Mare sau al lui Justinian. Era singura

metodă prin care monarhii imperiului roman de răsărit puteau ține sub supraveghere linia Dunării. Această situație, aparent strict militară, a avut ca urmare continuarea aproape neîntreruptă a legăturilor dintre romanitatea orientală de la sudul și nordul Dunării, astfel că romanitatea nord-dunăreană era întărită prin cea de la sudul fluviului.

Vorbitorii limbii latine nu au dispărut din regiunea dintre Balcani și Dunăre nici după grecizarea imperiului roman de răsărit, de după secolul al VII-lea, căci, în general, numai foarte rar un popor dispăre cu desăvârșire din istorie. Chiar după ce bulgarii slavi și-au întemeiat, în dauna imperiului bizantin, statul lor în sudul Dunării, au rămas în acele locuri pînă în vremurile noastre enclave de limbă latină. Dacă se poate vorbi de un schimb de populație pînă la venirea bulgarilor slavi prin constituirea capetelor de pod de la nordul Dunării, după acest eveniment romanizarea întinsului teritoriu în care astăzi se vorbește limba română, pornind de la enclavele romanice din sudul Dunării, este exclusă. Țaratul româno-bulgar, care s-a extins și în nordul Dunării, ar fi dus mai degrabă la slavizarea daco-romanilor decît la romanizarea lor. Menționăm toate acestea doar în esență, pentru că istoricii mai vechi au presupus o imigrare a românilor de la sudul Dunării în perioada secolelor IX — XIII.

Menținerea latinității orientale la nordul Dunării se datorează și altor factori. Spațiul dacic cunoaște în general o direcție de deplasare a popoarelor germanice, slave și orientale de la est spre vest. Indiferent dacă această migrație a cunoscut, pe teritoriul României, o durată mai lungă sau mai scurtă, dacă a implicat o așezare mai masivă sau mai restrînsă, niciodată nu s-a întemeiat în aceste locuri un „stat“ al vreunui popor migrator. Dacia a rămas un teritoriu de tranzit spre sud sau spre vest. Ori de cîte ori s-a ajuns, în sud-estul Europei, la încheierea unor formațiuni politice mai stabile, centrul puterii acestora s-a aflat în afara Daciei, fie în stepa nord-pontică, fie la sudul Dunării sau în Pannonia. Faptul acesta se explică mai ales prin specificul geografic al României actuale: relief variat, cu râuri izvorînd din munți și curgînd prin podișuri și cîmpii, în direcții aproape radiale. Oriunde s-ar fi aflat plasate în ju-

rul României actuale teritoriile stăpînitorilor străini, ele nu se puteau extinde decît asupra unei anumite părți a regiunii nord-dunărene. Astfel nici una din stăpînirile populațiilor migratoare nu a ajuns de la Marea Neagră pînă în Transilvania sau pînă în Banat; la sudul Dunării nu a existat nici o formațiune statală care să se extindă asupra spațiului nord-transilvan sau asupra Moldovei. Chiar și romanii ocupaseră doar o parte a Daciei. În acest fel, posibilitatea istorică a menținerii limbii latine s-a păstrat aici chiar și fără existența unui stat propriu. Putem afirma aceasta cu atît mai mult cu cît locuitorii romanici au putut supraviețui secole întregi, chiar și în cadrul unor puternice formațiuni statale străine. Astfel romanicii din Pannonia au supraviețuit, desigur cu un număr tot mai mic de reprezentanți, stăpînirii a patru puternice complexe politice ale hunilor, gepizilor, avarilor și slavilor. Chiar și în timpul cuceririi maghiare, în jurul anului 900, mai locuiau aici elemente romanice. Această viabilitate este cu atît mai puternică în Dacia cu cît aceasta nu a fost niciodată locuită integral de către o singură populație migratoare.

Cine erau locuitorii Transilvaniei în preajma și în timpul sosirii germanilor?

Cercetarea arheologică și istorică a perioadei feudalismului timpuriu în Transilvania relevă că cele mai multe descoperiri datînd pînă la migrația slavilor (sec. VII) au un caracter roman provincial. Deși orașele dispăruseră — ca și majoritatea numelor lor — ceramica, alte obiecte uzuale, dar și tradițiile și obiceiurile rămîn romane⁴. Germanicii și populațiile asiatice au exercitat doar o influență redusă asupra așezărilor daco-romane, limitată cronologic și spațial. Avarii, de pildă, s-au limitat aici la stăpînirea căilor de acces dinspre vest spre Transilvania, de-a lungul Mureșului și Someșului, pînă la ocnele de sare, acestea lipsind în Pannonia.⁵ Exploatarea ocnelor, care în Transilvania nu a fost niciodată abandonată, a constituit un element de atracție spre aceste locuri pentru toate popoarele din jur. Dincolo de aceste drumuri se află spații largi, unde nu s-au descoperit obiecte caracteristice populațiilor migratoare. Mult mai importantă decît raportul cantitativ dintre inventarul autohton și cel străin este însă constatarea că, pentru primul mileniu, nu există în Transilvania spații nelocui-

te, chiar dacă densitatea așezărilor nu este, bineînțeles, peste tot aceeași.

Tabloul arheologic s-a modificat în Transilvania abia în urma migrației slavilor; de exemplu, compoziția pasteii, ornamentul și arderea vaselor sînt în parte cele specifice slavilor de vest. Din punct de vedere tipologic și ca istoric al așezărilor, din secolul VII pînă în secolul X Transilvania se împarte în cîteva arii de cultură, condiționate mai puțin de populația autohtonă cît de diferitele grupuri slave. Astfel în secolele VIII — IX găsim în Transilvania „tipul Mediaș“, cuprinzînd numeroase cimitire de incinerare. În județul Sibiu, cimitire de acest tip au fost cercetate lîngă Boarta, Bratei, Mediaș, Ocna Sibiului și Gușterița⁶ și identificate și în alte localități. Marilor cimitire de tip Mediaș le corespund în alte regiuni și alte tipuri de necropole, care nu li se suprapun cronologic⁷. Purtătorii ritului de incinerare pot fi romanici, slavi sau slavi parțial asimilați de romanici. În așezările recent descoperite la Comăna de Jos⁸ și Șeica Mică⁹ s-au găsit resturi ceramice apropiate cronologic și parțial și tipologic de urnele de incinerare de tip Mediaș. În cea de-a doua așezare a apărut, în perimetrul bordeielor, și o ceramică cu ardere la roșu și diferite ornamente ce se leagă de ceramica autohtonă.

Cu toate că slavii nu au cucerit Transilvania printr-o campanie unică, ei au reușit, ca și alte populații migratoare înaintea lor, să deplaseze o parte a așezărilor românești. Așa se explică faptul că toponimia slavă (constînd din nume de localități și de hotar) este relativ bine reprezentată; rîurile mai importante își păstrează în schimb vechiul lor nume roman. Asimilarea slavilor de către populația autohtonă trebuie să se fi încheiat în linii mari încă prin secolul al VIII-lea.

În interpretarea acestei epoci a istoriei Transilvaniei, pot fi folosite și izvoarele scrise. Notarul anonim (Anonymus) al unui rege maghiar cu numele de Béla (nu se știe precis despre care dintre cei patru regi cu acest nume este vorba) relatează, vorbind despre cucerirea Transilvaniei de către șeful de trib maghiar Tuhutum, că aceste teritorii erau locuite de români și de slavi. Ordinea în care sînt amintite aceste două popoare, ca și faptul că voievodul Gelu era român, permite interpretarea că românii erau predominanți.

Nu este necesar, în contextul de față, să intrăm în detaliile procesului de asimilare a slavilor. Aceia dintre slavi care nu au migrat mai departe, rămânând în Transilvania, au fost în orice caz asimilați de români înainte de venirea sașilor. Dialectul săsesc, atît de conservator, nu a preluat nici în nordul, nici în sudul Transilvaniei vreun fond de cuvinte slave, cu excepția celor existente și în limba română. După părerea noastră, acest fapt constituie una din dovezile cele mai sigure că emigrarea românilor în Transilvania ulterior secolului al XI-lea este exclusă.

Cele trei voievodate, ale lui Glad, Gelu și Menuorut, menționate de notarul regelui Béla și așezate în vestul, nordul și nord-vestul României actuale, se aflau la începutul secolului al X-lea în regiunea de contact cu teritoriul recent cucerit de maghiari. Formațiuni politice feudal-timpurii de același tip se aflau și în sudul Transilvaniei, deși izvoarele scrise nu le menționează clar. Una din ele era situată pe cursul mijlociu al Mureșului, cu centrul politic la Alba Iulia, al cărei nume slav, Bălgrad, pledează pentru existența lui încă din timpul așezării slavilor în Transilvania (Capitolul 6)¹⁰. În jurul anului 1000, acest stat feudal timpuriu cuprindea, în timpul domniei lui „Gylas“, cea mai mare parte a Transilvaniei. Numele maghiar al orașului Alba Iulia, „Gyulafehérvár“, vine de la numele acestui conducător.

În sud-estul Transilvaniei, în zona Făgărașului, existau, dacă nu o formațiune politică pe deplin constituită, cel puțin premisele unei asemenea formațiuni. Cetatea descoperită la Breaza, pe versantul nordic al Carpaților și datată, pe baza unui pinten de factură carolingiană, din secolele IX — X¹¹ (Pl. XIII/1) corespunde uneia din fazele timpurii ale cetății Dăbîca¹² și permite să presupunem că în aceste locuri începuse procesul constituirii unui voievodat asemănător. Se pare că nici stăpînirea lui Gelu, nici cea a lui Glad nu ajunseseră pînă în această zonă. „Țara“ (terra) menționată în secolele XIII și XIV în depresiunea Făgărașului, din care s-a format ulterior districtul Făgăraș, este fără îndoială de tradiție mai veche. În Țara Hațegului și în Țara Bîrsei situația trebuie să fi fost asemănătoare.

Atacurile îndreptate asupra Transilvaniei dinspre vest de către unguri și dinspre răsărit de către pecenegi și cumani

au grăbit procesul de formare a cnezatelor și voievodate-
lor, proces comparabil cu acela al încheșării uniunilor sla-
vilor de apus, în cursul secolelor X și XII, în regiunea dintre
Elba-Saale și Oder. Nici acolo, nici aici nu s-a ajuns la
formarea unui stat medieval întins, care să poată opune
vecinilor săi, superiori din punct de vedere organizatoric
și militar, o forță importantă. Gelu și Menumorut au reușit
numai temporar să oprească pătrunderea ungarilor, fără
a le putea opune acestora o rezistență de durată.

Cercetătorii maghiari, mai vechi sau mai noi, ale căror
lucrări nu le vom analiza aici, s-au ocupat intens de pro-
blema cuceririi Transilvaniei de către unguri. Pe de o parte
ei consideră, pornind de la afirmațiile notarului anonim al
regelui Béla, „magister P.“, că Transilvania a fost cucerită
în decursul unei singure campanii, la începutul secolului
al X-lea. Pe de altă parte, aceeași cronică este considerată
a fi fost redactată abia la sfârșitul secolului al
XII-lea — începutul secolului al XIII-lea. Recent, în introdu-
cerea sa la noua ediție a cronicii („Gesta
Hungarorum“), Györffy György, ca și alți istorici înainte
sa, consideră această lucrare drept puțin valoroasă. Deși
există anumite argumente în sprijinul afirmației sale¹³, nu
ne putem asocia fără rezerve acestei păreri. Nu este im-
portant, în acest context, dacă prescurtarea „P“ este inițiala
unui nume de persoană, sau dacă ea trebuie citită *magister*
P.(rae)dictus [al regelui Béla].

Chiar dacă acest cronicar nu este suficient de bine in-
format asupra unor evenimente importante ale vremii sale
sau din secolele trecute, nu se poate susține totuși că toate
afirmațiile lui sînt inventate. Alți istorici maghiari, ca de
exemplu Moravcsik Gyula¹⁴, sînt de părere că informațiile
lui Anonymus reflectă esența adevărului istoric. De ce ar
fi inventat atunci cronicarul tocmai prezența românilor în
Transilvania? Episodul referitor la cucerirea Transilvaniei
la începutul secolului al X-lea de către căpetenia tribală Tu-
hutum poate fi în esență real, chiar dacă ulterior maghiarii
au pierdut din nou Transilvania, ceea ce s-a întîmplat și cu
alte teritorii cucerite.

Transilvania nu a fost subordonată de maghiari nici
atunci cînd, în urma înfrîngerii lor de către germani la Lech-
feld, lângă Augsburg (955), ei și-au îndreptat forțele prin-

cipale spre sud-est. Neliniștile interne, ca și relațiile adesea încordate cu Imperiul Bizantin și cu țaratul bulgar din secolele X și XI, i-au împiedicat să se înstăpînească nestingheriți asupra acestor teritorii. Slăbirea tendinței expansioniste a ungarilor s-a datorat în principal mutațiilor survenite în structura economică a societății maghiare. Ocupațiile productive sedentare, o agricultură mai intensivă și exersarea diferitelor meșteșuguri, confirmate documentar prin investigațiile arheologice din Pannonia, au dus la modificarea profundă a structurii societății maghiare. Aristocrații au devenit stăpîni feudali de domenii, iar majoritatea servilor păstori s-au transformat în țărani cu obligații economice față de stăpînul feudal. Chiar și denumirea Transilvaniei „Erdö-elü“ (mai tîrziu „Erdély“) și traducerea ei în limba latină „Ultrasilva“, „Transsilva“ etc., s-au încetățenit la unguri într-o vreme cînd ei trăiau încă în afara țării denumite astfel, deci dincolo de porțile Mezeșului.

Conlocuirea dintre români și slavi, așa cum apare ea la Anonymus, este menționată și de cronică rusă „Povest' vremenih let“: locuitorii sînt desemnați ca „volohi i sloviani“ (valahi și slavi)¹⁵.

Cronicile mai tîrzii, din secolele XIII — XIV, nu-i mai menționează pe slavi, ceea ce înseamnă că în secolul al X-lea procesul de asimilare era foarte avansat, dacă nu chiar aproape încheiat. Din punct de vedere social și economic, populația autohtonă se afla în plină dezvoltare a relațiilor feudale. Cetățile cu val de pămînt, datînd din perioada dinainte de cucerirea maghiară și inventarul arheologic descoperit în interiorul lor confirmă poziția socială dominantă a conducătorilor obștilor sătești.

Extinderea teritorială, ca și existența însăși a cnezatelor, „ducatelor“ sau „țărilor“, cum le numeau românii, formațiuni menționate ca atare timp de mai multe secole, chiar după cucerirea Transilvaniei de către regatul Ungariei, corespund acestei trepte de dezvoltare a societății românești. Prin existența unor mici formațiuni statale de scurtă durată sau a unora mai stabile și mai întinse, înglobînd uneori întreaga Transilvanie sau părți mari ale acesteia — ca de pildă statul lui Gylas de la începutul secolului al XI-lea — prin tendința evidentă de introducere a eredității puterii politice (cum s-a întîmplat încă în secolul al X-lea

în voievodatul lui Menumorut), Transilvania se afla pe calea unei forme de unificare. Voievozii formațiilor prestatale se străduiau să-și mențină independența și să se opună subjugării, indiferent dacă o asemenea subjugare era încercată de maghiari sau de alte populații vecine. Cu Bizanțul, românii au întreținut de timpuriu relații economice, culturale și religioase.

E drept că în secolul al XI-lea Transilvania și-a putut, în linii mari, menține independența față de regatul arpadian, în schimb ea a fost cuprinsă de ultimele valuri migratoare, care au slăbit temporar și Ungaria și Bizanțul.

În anul 934, pecenegii, stabiliți între timp la nordul Mării Negre, au întreprins, în alianță cu ungurii, o campanie împotriva Imperiului Bizantin¹⁶. Pe la mijlocul secolului al X-lea, pecenegii își întăresc stăpînirea asupra cursului inferior al Dunării și invadează și în veacul următor teritoriile sud-dunărene. Victoria căpeteniei tribale maghiare Tuhutum asupra lui Gelu, de la începutul secolului al X-lea, nu a avut ca urmare o ocupare de mai lungă durată a Transilvaniei. Numărul mic al mormintelor maghiare, datînd din secolul al X-lea, de la Biharea-Oradea Mare, Șiclău, Cluj etc.¹⁷ indică faptul că în urma campaniei lui Tuhutum nu a avut loc o colonizare maghiară mai importantă.

Nu se știe cum a ajuns Gylas cel Tânăr în stăpînirea Transilvaniei în jurul anului 1000. Notarul anonim al regelui Béla relatează că s-a ajuns, în anul 1002 (?), la o bătălie între voievodul Transilvaniei, Gylas cel Tânăr și regele Ștefan cel Sfînt al Ungariei, deoarece Gylas ar fi refuzat să se lase creștinat. Ștefan l-a înfrînt și l-a dus împreună cu toată familia lui în Ungaria. Țara sa „mare și bogată“ a intrat în stăpînirea regelui.¹⁸

Este știut că procesul creștinării maghiarilor a ajuns la apogeul său în timpul regelui Ștefan; totuși o parte a supușilor săi continua să se opună; printre acești oponenți ar fi putut fi și Gylas. Simon de Kéza (sec. XIII) amintește că Gylas ar fi fost unchiul lui Ștefan cel Sfînt. După Constantin Porfirogenetul, cuvîntul *gylas*, ca și cuvîntul *charchas*, desemna în limba maghiară o înaltă demnitate, un fel de funcție de locțiitor al lui Árpád¹⁹. Ar fi unul din numeroasele cazuri cînd un nume propriu derivă din numele

unei funcții. Existînd o asemenea divergență de păreri între izvoarele scrise, nu este ușor de stabilit originea și neamul lui Gylas. El putea fi însă și un voievod ortodox, român sau poate peceneg, a cărui țară nu fusese înglobată încă în stăpînirile maghiare (cf. și Capitolul 6).

Indiferent de apartenența etnică a lui Gylas, el era sigur sprijinit de românii din Transilvania și a încercat cîtva timp să-și păstreze independența față de regatul arapadian.

Oricum am interpreta episodul relatat mai sus, este sigur că, în jurul anului 1000, ungurii izbutesc să intre în stăpînirea cursului mijlociu al Mureșului. Țara ar fi putut fi cucerită, pornind de aici, cu repeziciune. Dar după moartea lui Ștefan cel Sfînt autoritatea centrală maghiară slăbește, astfel că pecenegii dețin, în aceste locuri, avantajul. Deși ei nu par să fi fost foarte numeroși — nici chiar după unirea lor de mai tîrziu cu uzij și cumanii —, au reușit să stăpînească, pînă spre sfîrșitul secolului al XI-lea, teritorii destul de întinse.

Regresul puterii acestor călăreți nomazi a început însă foarte curînd. În anul 1068 ei reușesc încă să pătrundă în Ungaria prin porțile Mezeșului; în timpul retragerii lor spre Transilvania au fost însă, pentru prima dată, urmăriți de unguri. Ei apar încă în izvoarele secolului al XIII-lea, referitoare la regiunile colonizate de sași în Transilvania, deși își pierduseră demult preponderența. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea se relatează că pecenegii au luptat, în anul 1210, sub steagul greavului de Sibiu, Joachim, împreună cu românii, secuii și sașii.²⁰ Ei apar și în privilegiul andrean de la 1224, referitor la provincia Sibiului, menționați împreună cu românii în expresia „silva Blacorum et Bissenorum“ (pădurea valahilor și a pecenegilor)²¹. Nu putem afirma aici dacă mențiunile documentare amintite nu sînt cumva doar urmarea unei tradiții pecenege sau dacă se referă poate — mai degrabă — la cumani. În orice caz, toponimul „Beșineu“ (Besenyö — Heydendorf), ca și alte nume, indică prezența lor în Transilvania pînă în perioada venirii sașilor.

După invazia din anul 1068²² a pecenegilor în Ungaria, regele Solomon (1063 — 1074) îi urmărește pînă la Chiraleș, unde izbutește să-i înfrîngă. Cronicarul Simon de Kéza datează, e drept, această bătălie în timpul domniei lui Ladis-

lau cel Sfânt (1077 — 1095). Indiferent de data bătăliei, ea indică, dacă nu prăbușirea, cel puțin începutul descompunerii dominației pecegene asupra Transilvaniei.

După înglobarea văii Mureșului la începutul secolului al XI-lea și după ce pecenegii au fost izgoniți de pe Someș, ungurii își întăresc și aici granițele, construind prisăci (*indagines, gyepük*), sistem defensiv cunoscut de alte populații ale Europei estice. Cronica pictată de la Viena menționează că, de exemplu, cumanii (de fapt pecenegii) au distrus, cu ocazia invaziei lor, la porțile Mezeșului întâi aceste prisăci²³.

Pădurile întinse ale Europei de răsărit, din perioada de trecere spre feudalism, constituiau un obstacol natural în calea unor invazii neașteptate, obstacol ce putea fi cu ușurință întărit. Pe coline sau de-a lungul râurilor se tăiau copacii, lăsându-se trunchiuri de o anumită înălțime și se construiau valuri de apărare. În câteva locuri se lăsau intrări deschise, corespunzând căilor de acces spre interiorul țării; acestea erau păzite permanent. Investigarea prisăcilor din Transilvania a adus rezultate parțiale și disputate. Denumirea lor în diferite limbi, ca și dificultățile de datare, fac imposibilă pentru moment aducerea tuturor informațiilor la același numitor.

Kurt Horedt a sintetizat rezultatele cercetării prisăcilor. Pe baza toponimelor legate de aceste fortificații de hotar, ca și cu ajutorul izvoarelor scrise și descoperirilor arheologice, el a încercat să stabilească diferitele etape ale cuceririi Transilvaniei. Pornind de la aceste cercetări, Kurt Horedt datează pătrunderea maghiarilor în Transilvania în intervalul de timp dintre secolul X și secolul XIII²⁴. După părerea lui, statul feudal maghiar a cucerit Transilvania în cinci etape: în jurul anului 900 pînă la Someșul Mic (prima etapă); în jurul anului 1000 valea Someșului Mic și cursul mijlociu și inferior al Mureșului (2); în jurul anului 1100 pînă la Tîrnava Mare (3); în jurul anului 1150 pînă la linia Oltului (4); în jurul anului 1200 pînă la munții Carpați (5). Este de la sine înțeles că Horedt nu consideră aceste localizări geografice ca limite precise și nici anii menționați ca datări absolute.

Din anul 1958, cînd au fost publicate aceste opinii ale lui K. Horedt, cercetarea evului mediu timpuriu transilvan,

epocă ce coincide cronologic cu perioada cuceririi maghiare (secolele X — XIII), a făcut progrese remarcabile, astfel că la ora actuală se pot face, din anumite puncte de vedere, formulări mai precise. Menținând numărul etapelor, putem face în primul rînd cîteva diferențieri fundamentale, nu din punct de vedere teritorial, ci în ceea ce privește conținutul istoric între etapele 1 — 2 și 3 — 5 ale cuceririi.

În primele două etape, care se situează între episodul înfrîngerii voievodului Gelu și înlăturarea lui Gylas, puterea maghiară s-a extins doar nominal asupra unor părți ale Transilvaniei, ceea ce a avut drept rezultat formarea unor așezări de coloniști cu totul izolate, pe cînd etapele 3 — 5 au fost mult mai importante. După ce principalele căi de acces dinspre vest, în amonteale Someșului și Mureșului, au intrat în zona de influență maghiară — într-o perioadă plină de efervescentă internă și de lupte externe în timpul etapelor 3 — 5 — a avut loc, dată fiind și modificarea de esență a structurii regatului maghiar, o colonizare internă masivă.

Trebuie, în continuare, subliniat, relativ la cucerirea maghiară asupra Transilvaniei, că nu s-a produs numai dinspre nord spre sud, ci și dinspre vest spre est. După ce a ajuns la punctele-cheie de pe Someșul mijlociu și Mureșul mijlociu, cucerirea a continuat din ambele direcții spre interiorul țării, ajungîndu-se concomitent pînă la Carpații Orientali și Sudici, deci pînă în Țara Bîrsei. Au fost aserviți stăpînilor de domeniu nu numai membrii obști or sătești ale românilor, ci și o bună parte a ungarilor. În decursul cuceririlor în general, deci și a cuceririi Transilvaniei, puterea centrală maghiară aplica concomitent și alte două metode. Ea solicita colaborarea altor populații și încerca să atragă de partea ei conducătorii locali, cnejii și voievozii. Aceștia din urmă fiind deja diferențiați substanțial față de membrii obștilor sătești ale românilor și tinzînd să devină stăpîni feudali în adevăratul înțeles al cuvîntului, au fost — cel puțin unii dintre ei — de acord să facă cauză comună cu noua stăpînire pentru a-și menține situația privilegiată.

În afară de pecenegi, cumani și alte populații auxiliare, colonizate de maghiari în anumite regiuni, regele Ungariei a atras de la bun început și pe secui în sprijinirea acțiunii de cucerire și i-a instituit ca apărători ai hotarelor. Datele,

puține și contradictorii, referitoare la secui nu le-au permis încă istoricilor să dea un răspuns limpede în problema originii acestora. În scrierile cele mai vechi, cele ale lui Anonymus și Simon de Kéza, ca și în cronica pictată de la Viena, secuii sînt considerați a fi urmași ai hunilor²⁵, care ar fi supraviețuit aici din secolul al V-lea²⁶. Cei mai mulți istorici maghiari au adus dovezi multiple asupra originii secuilor în stepele est-europene și despre sosirea lor pe Dunărea Mijlocie în același timp cu ungurii.

După mutarea prisăcilor de hotar în interiorul Transilvaniei, secuilor le-au revenit noi sarcini în asigurarea pazei hotarelor țării. Unele toponime și descoperiri arheologice atestă această nouă etapă a pătrunderii dominației feudale maghiare în Transilvania.²⁷

Nu se poate stabili cu exactitate data construirii prisăcilor de pe Tîrnava Mare și de la sud de acest rîu. Dintre toponimele de pe Tîrnava Mare, Copșa Mică (*Kiskapus*) și Copșa Mare (*Nagykapus*) — ambele derivînd de la *kapu* = poartă — indică faptul că, într-o anumită vreme, aici au fost construite fortificații de hotar. Acest lucru s-a întîmplat înainte de așezarea sașilor la mijlocul secolului al XII-lea în spațiul menționat, la nord de Olt. Secuii s-au așezat pe fîșia de teritoriu recent cuprinsă, care ajungea la vest pînă la Sebeș și Munții Cibinului, iar spre est urma firul Tîrnavei Mari, cel mai tîrziu la începutul secolului al XII-lea și cel mai devreme la sfîrșitul secolului al XI-lea. Cîteva toponime din Transilvania de sud-est, pe care le regăsim și în teritoriul de mai tîrziu al secuilor, arată că despre aceștia era vorba și nu despre maghiari. Printre aceste toponime, amintim numele localității Saschiz — Keisd. în maghiară întîi *Kézd*, mai tîrziu *Szászkézd*, nume apărut ulterior în sud-estul Transilvaniei (*Kézdi*), apoi Gîrbova — Urwegen, în maghiară *Orbó*, în sud-estul Transilvaniei *Orbai*. Se pare că secuii din regiunea Gîrbovei au părăsit aceste locuri mai tîrziu decît ceilalți, căci graiul săsesc din această localitate are caracteristici ce-l diferențiază de cel din așezările înconjurătoare; acest lucru s-ar putea explica printr-o colonizare mai tîrzie și deci cu elemente provenind din alt teritoriu german de origine.²⁸

Considerațiile de mai sus au fost confirmate de curînd prin săpăturile arheologice întreprinse în ruinele bisericii

romanice de la Gîrbova. Au fost găsite aici, sub fundațiile zidurilor bisericii romanice săsești, datînd din prima jumătate a secolului XIII, inele de tîmplă (Pl. XII/3 de tipul *Bjelo-Brdo* (o cultură inițial slavă, răspîdită în Transilvania, începînd dinspre vest, de către maghiari și secui), care amintesc de o mai veche necropolă secuiască de inhumație²⁹. Descoperiri de obiecte asemănătoare, datînd aproximativ din aceeași perioadă, au fost făcute în ultimii ani în mormintele de același tip de sub bisericile evanghelice din Mediaș³⁰ și Viscri³¹, astfel că avem indicii suficiente pentru a putea stabili hotarul sudic al teritoriului cuprins în jurul anului 1100 de către secui.

Fîșia de pămînt colonizat de secui a constituit la începutul secolului al XII-lea totodată și hotarul stăpînirii maghiare din Tansilvania. Acest teritoriu a trecut, pe la mijlocul secolului al XII-lea, cel mai tîrziu în timpul domniei lui Géza II (1141 — 1162), din posesiunea secuilor în cea a sașilor. Între timp începuse încă în secolul al XI-lea colonizarea germanilor în Panonia. Primii germani au sosit probabil în Ungaria încă în timpul creștinării, alții apoi mai ales în timpul conflictelor ungurilor cu pecenegii și cumanii, deci în perioada de domnie al lui Ladislau cel Sfînt (1077 — 1095). Legile regelui Coloman (1095 — 1116) îi desemnează drept „liberi și oaspeți“ (*liberi et hospites*)³².

Înlocuirea secuilor cu sașii a avut loc în Transilvania tot în etape și a depins probabil de momentul sosirii coloniștilor germani. Privilegierea sașilor de către regii maghiari a avut desigur și ea loc în succesiunea sosirii grupelor de coloniști. Drepturile acordate grupelor mai mari sau mai mici de coloniști în tot decursul secolului al XIII-lea permit concluzia că imigrarea lor, începută în secolul al XIII-lea, după unii istorici încă din cel de al XI-lea și continuată pînă în secolul al XIV-lea, trebuie să fi avut de fapt loc neîntreput. Diploma andreană, acordată coloniștilor sași așezați în teritoriul dintre Orăștie și Baraolt, le acordă și „terra Syculorum terrae Sebus“³³, ceea ce pare să însemne că secuii plecaseră cu puțin timp înainte de aici spre sud-estul Transilvaniei. Cercetarea mai recentă susține părerea că acest „Sebus“ este actualul Sebeș și că „țara secuilor de la Sebeș“ cuprinde Valea Sebeșului, fără a se putea preciza însă întinderea acestui teritoriu³⁴. Este foarte

probabil că secuii din această „țară Sebus“ să se fi așezat în zona ce a format ulterior scaunul Sepsi, din sud-estul Transilvaniei. Se pare că dintre regiunile de așezare ale coloniștilor germani, cu excepția Țării Bîrsei, numai valea Cibinului și fîșia de pămînt dintre Hîrtibaci și Olt nu fuseseră locuite înainte de către secui.

Se impune însă întrebarea dacă secuii nu aveau cumva, în jurul anului 1100, și sarcina păzirii graniței de pe malul drept al Oltului. Forma prelungă a provinciei Sibiului (de la Orăștie la Drăușeni) indică limpede că este vorba de un teritoriu de graniță, a cărui formă a fost figurată încă de către secui. S-ar părea că, cel puțin în cîteva locuri, la vărsarea rîurilor mai mici în Olt, fuseseră construite înainte de venirea sașilor fortificații de hotar.

În acest context, Adolf Schullerus menționează cetățile de pămînt de la Ungra, Crihalma, Hălmeag, Galați, Rucăr, Feldioara, Săcădate, Glîmboaca și Cornățel ca fortificații secuiești. Cu toate că pe aceste înălțimi existaseră, fără îndoială, fortificații mai vechi, faptul că majoritatea localităților de mai sus nu au fost incluse mai tîrziu în scaunele săsești, ci au rămas în comitatul Alba, este frapant. Locuitorii lor de limbă maghiară nu au fost, după A. Schullerus, unguri, ci secui care nu au plecat la venirea sașilor³⁵.

Dacă aceste constatări corespund realității, atunci și spațiul în cauză dintre Hîrtibaci și Olt fusese colonizat înainte de secui. Aceasta ar explica de ce un număr important de localități cu sau fără locuitori sași, din interiorul provinciei Sibiului, aparțineau comitatului Alba.

Așezarea secuilor în Transilvania de sud poate fi deci datată numai foarte aproximativ în intervalul 1100 — 1150. Numai majoritatea acestor secui a plecat spre est, pe cursurile superioare ale Mureșului, Tîrnavelor și Oltului. Prezența „străzilor secuilor“ în așezările săsești de pe pămîntul regal arată că aici rămăseseră secui. Din regiunea dintre Mediaș și Sighișoara secuii au plecat abia în secolul al XIII-lea spre scaunul Arieș³⁶. Deplasările secuilor și sașilor nu au fost hotărîte de aceste populații. În situația lor, de privilegiați ai regelui, puterea centrală putea dispune de colonizarea pămîntului regal. Rămînerea secuilor pe pămîntul regal colonizat de sași implica însă pentru ei — ca

și pentru locuitorii români — recunoașterea drepturilor sașilor. Este drept că descoperirile arheologice, adnotările scrise și mai ales cele două limbi (maghiara secuilor și graiurile săsești) exclud în general o conlocuire mai îndelungată a sașilor cu secuii în același spațiu sud-transilvan. Dorim să mai adăugăm precizarea că retragerea secuilor din provincia Sibiului nu trebuie datată, cum a propus recent Ștefan Pascu³⁷, la începutul secolului al XIII-lea, ci ea a avut loc începînd de la jumătatea secolului al XII-lea și a durat pînă în a doua jumătate a celui de-al XIII-lea veac.

În legătura cu această „locuire cronologic continuativă“ a sudului Transilvaniei de către români, pecenegi, secuii și apoi sași, trebuie clarificată problema „desertum-ului“ care a dat cercetătorilor Ardealului multa bătaie de cap și a generat în trecut destule animozități.

Iată, în primul rînd, izvoarele scrise. În documentul legatului papal, cardinalul Grigore, întocmit între anii 1192 — 1196 și referindu-se la prepozitura Sibiului, expresia „desertum“ apare de trei ori: „... qui tunc erant in *solo deserto*, quod gloriosae memoriae Geysa rex Flandrensibus, concessit, et de illis, qui in eodem tantummodo *deserto* erant habitaturi ...“ și „... nisi qui tunc tantummodo habitabant in *deserto*“³⁸. Expresia „desertum“ apare și în cîteva documente emise de către regele Andrei II către cavalerii ordinului teuton, așezați în Țara Bîrsei în anul 1211. În actul de danie³⁹ și într-un document din anul 1222⁴⁰, despre Țara Bîrsei se spune că este „deserta et inhabitata“, iar în documentele din anii 1213⁴¹ și 1218⁴² „vacua et inhabitata“.

Istoricii sași mai vechi au tras de aici concluzia că era vorba despre o regiune pustie și că, la sosirea lor, germanii nu au găsit acolo alți locuitori. Documentele mai vechi referitoare la sași — de la sfîrșitul secolului al XII-lea și de la începutul secolului al XIII-lea — necuprinzînd nici o mențiune a românilor, a secuilor, sau a altor locuitori, majoritatea, dar nu unanimitatea, istoricilor sași au perseverat, în ciuda unor dovezi în sens contrar, pe această poziție.

Polemica în această problemă a atins apogeul în perioada din preajma desființării pămîntului regal (1876) și în cea imediat următoare. Disputa violentă, care a durat pînă la cel de-al doilea război mondial, a dăunat conlocuirii în Transilvania mai mult decît a folosit cercetării științifice.

Putem renunța fără rezerve la repetarea argumentelor tolosite într-un stadiu depășit al cercetării.

Din toate cele expuse se poate deduce că nu poate fi vorba despre spații mari nelocuite, ci în schimb despre o epocă de lungă durată de plecări și venituri ale unor populații. Problema nu poate fi rezolvată printr-o singură frază, căci termenul de „terra deserta“ avea fără îndoială un sens pe care azi încă nu-l înțelegem.

Referitor la această problemă, Ștefan Pascu s-a exprimat, de curînd, astfel: „Românii din părțile sudice ale Transilvaniei nu puteau cultiva în întregime locurile de ogoare pe de o parte din cauza densității scăzute a populației pe la mijlocul secolului al XII-lea, iar pe de alta din cauza nesiguranței vieții care-i silea să se refugieze deseori în păduri sau în văi mai ferite“. ⁴³ Cu aceasta Ștefan Pascu arată că Transilvania — ca și, de altfel, întreg estul Europei în acea vreme — era slab locuită (de români) și că împrejurările, adică invaziile dușmane, i-au silit pe români să trăiască în ținuturile de margine. Putem accepta ambele afirmații. Pascu înclină deci să accepte că termenul „desertum“ desemnează un teritoriu slab locuit. În alt loc ⁴⁴, în aceeași lucrare, autorul își exprimă părerea că sașii au preluat cu intenție în privilegiile lor, înțeleși fiind și cu autoritățile superioare, acest neadevăr („terra deserta“), pentru a se bucura de drepturi de posesiune mai avantajoase. Prin această afirmație Pascu se apropie doar aparent de miezul problemei, căci neadevărul și intenția au altă sorginte decît presupune el.

Indiferent dacă Transilvania de sud a fost slab sau intens locuită, dacă satele erau stabile sau nu, fără discuție este faptul că în acest spațiu a existat o populație românească.

Locuirea românească din sudul Transilvaniei este atestată între altele prin numeroase descoperiri arheologice. Conlocuirea dintre români și pecenegi dinainte de colonizarea secuilor și a sașilor este cunoscută prin așezările bogate în ceramică de tipul *Ciugud* (lîngă Alba Iulia). În anul 1956, Petre Diaconu menționează douăsprezece descoperiri conținînd și cazane ceramice pecenege cu toartă. ⁴⁵ De atunci, numărul descoperirilor de acest tip a crescut substantial. Cazanele de lut (Pl. XIII/4) apar în asociație cu

ceramica de tip Ciugud, mult mai numeroasă și reprezentând, pare-se, o evoluție datorată autohtonilor români față de ceramica secolelor IX — X. Descoperirile de tip Ciugud de la Ocna Sibiului,⁴⁶ Apoldul de Sus⁴⁷ și Vinț⁴⁸ nu pot în nici un caz reprezenta obiecte săsești timpurii, deoarece provin toate din bordeie și nu au contingente cu ceramica secolului XIII, descoperită în aria bisericilor și cetăților săsești. Ceramica Ciugud are grenul grosier, este mai slab arsă și este prelucrată la roata cu turație lentă. Se știe că locuința semi-îngropată dispare în Germania începând cu secolele XI — XII⁴⁹, deci sașii, colonizați din secolul al XII-lea, nu au mai cunoscut acest tip de locuință. Momentul final al tipului Ciugud este considerat în general ca datînd din secolul al XIII-lea. O ceramică asemănătoare a fost descoperită și în câteva locuri din Țara Bîrsei.⁵⁰

Mai concludente decît ceramica sînt două descoperiri din regiunea Făgărașului. Un locuitor din Cîrțișoara a descoperit, în 1892, pe ogorul său (așezat spre Scorei) un tezaur de argint conținînd un lanț cu diademă, peste 60 de fragmente de argint brut și 6 monede (Pl.XII/1 — 2). Una din aceste monede, care a putut fi identificată, s-a dovedit a fi o emisie bizantină din timpul domniei împăratului Ioan II (1118 — 1143)⁵¹. Această descoperire valoroasă, făcută într-o regiune în care nu se așezaseră nici secui, nici sași, demonstrează pentru mijlocul secolului al XII-lea prezența unei populații care, din punct de vedere cultural, avea legături cu Bizanțul. Spre deosebire de Transilvania sudică, numeroasele descoperiri monetare din Transilvania centrală și de nord conțin monede maghiare, adesea împreună cu monede bătute în Europa centrală.

Aproape de Cîrțișoara, la Făgăraș, au fost găsite în 1927 circa 60 de monede, din care 17 au ajuns în muzeul Brukenthal. Aceste monede fuseseră bătute în secolele X, XI și XII⁵², în perioada de domnie a lui Constantin Porfirogenetul și pînă la aceea a lui Ioan II. Tezaurile indică faptul că pe la mijlocul secolului al XII-lea, atunci cînd sașii au atins linia Oltului, românii nu s-au mai simțit în siguranță în aceste locuri și s-au retras din imediata apropiere a marelui rîu. Nu au avut, pînă acum, loc încercări de investigare arheologică a așezărilor din acest spațiu. Este de crezut că s-ar putea descoperi și aici ceramică de tip Ciugud.

La începutul secolului al XIII-lea, cam două decenii după sosirea sașilor, românii din sudul Transilvaniei sînt menționați și în documentele scrise ca locuind parțial în afara pămîntului regal. Pe lîngă menționarea românilor, în anul 1210, printre oștenii greavului Joachim din Sibiu⁵³, este amintită, la 1222, „Terra Blacorum“, învecinată cu domeniul ordinului cavalerilor teutoni⁵⁴. Doi ani mai tîrziu (1224), diploma andreană amintește de „silva Blacorum et Bissenorum“⁵⁵. Poetul Neidhart din Reuenthal, deși departe de Transilvania, știa pe la 1236, că în apropierea României (Bizanțului) și a Bulgariei locuiesc împreună români, secui, germani și maghiari („Vlachen, Zéckel, Tiutsche und Unger“)⁵⁶

Putem deci afirma, în concluzie, că la nordul liniei Oltului trăia în mod sigur în timpul colonizării secuilor și sașilor o populație românească, chiar dacă destul de rară. Locuirea de la sud de această linie este, începînd cu secolul al XII-lea, atestată arheologic, iar din secolul al XIII-lea și documentar. Din jurul anului 1100 și pînă la colonizarea, desfășurată în grupuri, a sașilor, știrile arheologice, lingvistice etc. atestă o așezare a secuilor la nord de linia Oltului. Deci românii și secuii locuiau în spațiul unde regele Géza II îi cheamă, la mijlocul secolului al XII-lea, pe sași. În consecință, regiunea nu era nepopulată. Conchidem de aici că documentele emise de papi și de regii maghiari dovedesc o necunoaștere crasă a situației, sau că „desertus“ nu poate fi tradus prin „pustiu“, „nelocuit“, „deșert“. După părerea noastră interpretarea acestui termen este eronată⁵⁷. „Desertum“ nu înseamnă, după cum se știe, numai gol, pustiu, nelocuit, ci și „părăsit“⁵⁸. Cei care părăsiseră acest teritoriu erau secuii, după cum s-a arătat mai sus. Astfel termenul nu se referă la românii din acele locuri, care le părăsiseră în parte încă înaintea secuilor. Menționarea românilor ortodocși într-un document merit să aplaneze conflictul generat de întinderea în spațiu a prepoziturii Sibiului nu ar fi avut într-adevăr nici un sens. Termenii de „terra deserta“, „vacua et inhabitata“ ș.a.m.d. se datorează cancelariei regale, informată desigur cu privire la situația locuirii zonei respective. Intenția acestei cancelarii era, în mod firesc, predarea regiunii în stare nelocuită, adică de părăsire, intenția explicîndu-se, desigur, prin caracterul colonizării germane.

Nu cunoaștem modalitatea recrutării de coloniști germani pentru Transilvania. Din privilegiul andrean aflăm numai că ei au fost chemați de către regele Géza II. Privilegiul menționează că regele Géza II acordase „oaspeților“ sași o serie de drepturi. Putem deduce emiterea unui act privilegiat de către rege, în care se amintea poate câte ceva și despre metodele de recrutare. Poate că aceasta a decurs în felul în care procedau episcopii de Magdeburg în recrutarea de coloniști pentru regiunile slave⁵⁹. Locatorii erau înarmați cu documente care, pe baza unor drepturi cuprinzătoare promise coloniștilor, deveneau adevărate pledoarii pentru colonizare. În cadrul unei asemenea metode, regele maghiar nu putea dona teritorii locuite, care nu-i aparțineau sau trebuiau luate unei alte populații.

La mijlocul secolului al XII-lea, locuitorii imperiului german doritori să emigreze mai aveau și alte posibilități de plecare în afară de așezarea în regatul arpadian. În plus, odată cu cruciada împotriva slavilor (1147), începe o nouă etapă de colonizare la răsărit de Elba; alți germani au pornit, alături de Konrad III, în cea de-a doua cruciadă, spre Orient.

Pentru a-i putea mobiliza pe secui în regiunile răsăritene împotriva cumanilor și pentru a obține pentru regiunile sudice coloniști legați de coroana maghiară, regele trebuia să facă oferte tentante, în primul rând să doneze pământuri libere, pentru a fi cultivate. Colonizarea teritoriului Orăștie-Drăușeni (în proporția din anul 1224) într-un interval de o jumătate de secol arată limpede că regele oferise privilegii importante; el intenționase cel puțin să predea coloniștilor germani aceste regiuni golite de populație.

Coloniștii nu au fost atrași doar de ideea stăpînirii funciare și a dimensiunilor fondului funciar, ci și de faptul că nobilimea era exclusă de pe pământul regal.

În legătură cu așezarea ordinului cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei, situația este similară aceleia din provincia Sibiului. Donația din anul 1211 era mică în ce privește suprafața ei. Domeniul fiind delimitat prin declinarea numelui hotarelor și întărit prin prisăci și cetăți edificate de mîna omului, nu putea fi vorba despre o „terra [...] deserta et inhabitata“.

Andrei II reînnoiește în prezența trimișilor sași drepturile acestor coloniști, în anul 1224. În ceea ce-i privește pe aceștia, ei nu neagă prezența populației române și în sudul Transilvaniei, ci solicită și obțin folosirea în comun cu „susnumiții români și pecenegii“ a „pădurii românilor și pecenegilor“.

Avînd în vedere faptul că descoperirile de obiecte secuiești se datorează cercetărilor din ultimii ani, este justificată speranța că, în viitor, noi descoperiri vor atesta o locuire mai masivă a secuilor la nord de linia Oltului, în etapa premergătoare sosirii sașilor. Același lucru este valabil și în ceea ce privește pe români. Pînă la descoperirea unor noi așezări, aproximarea numărului de locuitori este hazardată.

Referindu-se la românii transilvani din spațiul colonizării săsești, Ioan Moga atrage atenția asupra unui detaliu semnificativ.⁶⁰ El cercetează denumirile sub care apare localitatea Cristian-Sibiu în documente și constată că încă în primele documente ale secolului al XIII-lea erau folosite două nume de sat: „Insula Christiana“ și „Großbau“. Numele dat de sași de la început acestui sat este Großbau și conține o indicație asupra înfățișării hotarului acestuia în șesul Cibinului. Pentru celălalt nume, Moga constată că mai mulți greavi ai acestui sat purtau numele de Christian. Autorul demonstrează convingător că toponimul românesc Cristian nu poate proveni din ungurescul „Kereszténysziget“, căci ar fi trebuit să sune „Cristinsighet“. În apropiere există mai multe sate pe care sașii înșiși le-au botezat după numele greavilor lor, conducătorii primilor coloniști. Argumentarea lui I. Moga conduce la concluzia că sașii s-au așezat într-o regiune în preajma căreia existau locuitori români care au văzut și au consemnat venirea coloniștilor.

În apropiere de Cristian se găsește localitatea Orlat. Pe dealul Cetatea scurtă, la circa 5 km distanță de Cristian, autorul lucrării de față a cercetat arheologic, în anul 1969, o cetate cu val de pămînt (Pl. XIV/1)⁶¹. Lucrările de fortificație fuseseră realizate în secolul al XI-lea sau al XII-lea; inventarul de tip Ciugud indică prezența autohtonilor români. Aici aceștia au încercat, probabil zadarnic, să se apere de coloniștii secui sau sași. Constatările lui Moga sînt întărite de prezența acestei cetăți de pămînt cu construcții din bîrne. Aici, la Orlat, se afla poate centrul politic

al unui cnezat românesc, din care s-a format mai târziu — fără a-l cuprinde — ducatul Amlaşului, feud al voievozilor Țării Românești.

Datorită cărui fapt sînt însă menționați românii atît de târziu în documente, deși indiciile prezenței lor aici sînt atît de numeroase? Principalul motiv rezidă în absența unei puteri centrale, a unei cancelarii proprii, în ale cărei documente românii să se fi putut menționa ei înșiși. Românii nu erau privilegiați, ci dimpotrivă, ei constituiau obiectul cuceririi maghiare. Secuții și sașii nu dispuneau nici ei, pînă în secolul al XIII-lea, de documente în care să se denumească singuri. Menționarea lor documentară, anterioară celei a românilor, o datorează cancelariei regale ungare și curiei papale, care au înscris privilegiile lor consemnînd și conflictele în care fuseseră implicați.

Colonizarea săsească atinge astfel în sudul Transilvaniei (cf. Capitolul 6) regiunile locuite de români, pe cînd un număr încă necunoscut de locuitori români rămăseseră pe loc în aria pămîntului regal. Regiunile de margine ale Transilvaniei au fost multă vreme numai nominal supuse regelui. Ele au încercat mereu să-și apere autonomia. Voievozii maramureșeni se apropie în principal de Moldova, la a cărei constituire statală au jucat un rol important.⁶² Țara Hațegului, feuda Amlaşului și Țara Făgărașului întrețineau legături cu Țara Românească, din posesiunile căreia au făcut mai mult timp parte. Românii din Munții Apuseni, ca și cei din podiș, au devenit, deși constituiau majoritatea absolută, supuși ai comitatelor.

Vom urmări doar pe scurt relațiile acestor regiuni marginase cu regatul maghiar. După anul 1200, colonizarea săsească a depășit, în cîteva locuri, linia Oltului, întîi prin constituirea mănăstirii cisterciene de la Cîrța, apoi la Șercaia și în cîteva localități învecinate, pe urmă la Avrig și poate și în alte locuri. Toate acestea erau însă așezate pe Olt. Cu toată colonizarea parțială a sașilor, „terra Blacorum” și-a menținut — într-un spațiu micșorat — autonomia.

În anul 1291, Andrei III îi confirmă magistrului Ugrinus posesiunile Făgăraș și Sîmbăta de Jos, care îi fuseseră luate — cum afirmă documentul — pe nedrept. Documentul⁶³ menționează că prima donație avusese loc în urma hotă-

rîrii adunării (*congregatio*) de la Alba Iulia, la care participaseră, alături de nobili, de sași și de secui, și delegați români. Este de la sine înțeles că e vorba de români din „țările“ (*terrae*) încă libere.

Cetatea de piatră legată cu mortar de la sud de satul Breaza, cercetată arheologic⁶⁴, are un plan neobișnuit în Transilvania epocii din jurul anului 1300 (Pl. XV), deosebindu-se de cetățile maghiare de graniță ca Orlatul (Pl. XIV/2 — 3 și XVI/1) și Tilișca (Pl. XVI/2)⁶⁵ prin construcțiile ei cu plan circular. Cetăți asemănătoare există însă și în Țara Românească și — după părerea noastră, nu întâmplător — și la Sibiel (Pl. XVI/3), localitate aparținând feudului Amlaș.

Deși la începutul secolului al XIV-lea românii nu mai făceau parte din adunările țării, ei și-au putut păstra — datorită între altele și legăturilor cu Moldova și Țara Românească — încă multă vreme cnezatele. Formarea voievodatului autonom al Transilvaniei în cadrul regatului arpadian se datorează nu maghiarilor, nici sașilor sau secuilor, ci faptului că această formă a voievodatului avea deja o tradiție istorică românească.